УДК 371.311

Коваль К. А.

м.Умань

СТАН СФОРМОВАНОСТІ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Обґрунтовано важливість особистісного самовизначення, розкрито сутність культури особистісного самовизначення. Уточнено поняття „культура особистісного самовизначення студентів" як інтегративного утворення, що передбачає усвідомлення людиною самої себе, своєї індивідуальності та універсальності завдяки виробленню та привласненню культурних цінностей, орієнтації на їх реалізацію завдяки здійсненню рефлексії власних потреб і вибору життєвої стратегії, вироблення плану своєї життєдіяльності; визначено критерії і показники його сформованості. Розкрито зміст і методику констатувального етапу експерименту, схарактеризовано рівні сформованості культури особистісного самовизначення студентів педагогічних університетів та виявлено відсотковий розподіл респондентів за цими рівнями згідно з результатами психолого-педагогічної діагностики.

Ключові слова: культура особистісного самовизначення, студенти, критерії, показники, рівні, констатувальной етап експерименту.

Сучасне життя пропонує не лише сприятливі умови для вияву людиною своєї індивідуальності, а й висуває перед нею жорсткі вимоги – самостійно обирати оптимальні варіанти поведінки в не передбачуваних ситуаціях, самостійно розв'язувати проблеми, спираючись на наявні знання та життєвий досвід. Тобто йдеться про самовизначення особистості як один із механізмів соціалізації особистості, за допомогою якого набуваються або привласнюються норми, ідеали, цінності, ролі та моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить індивід.

Проблема самовизначення набуває в сучасних умовах особливого значення, оскільки в ній віддзеркалюються основні моменти взаємодії індивіда та суспільства, що висувають до першого особливі вимоги. Усвідомлення цих вимог, а також своїх особистісних якостей, баланс між ними – найбільш суттєві характеристики особистості, яка самовизначилася. У понятті самовизначення виявляється активна природа внутрішніх умов, крізь які переломлюються зовнішні впливи. Центральним моментом

самовизначення є самодетермінація, власна активність особистості, свідоме прагнення зайняти певну позицію.

Підтвердження цих ідей знаходимо в працях К. Абульханової-Славської, Д. Константиновського, О. Меренкова, Г. Онипко, О. Пушкарьової.

На погляд Є. Шуміліна, самовизначення можна розглядати як потребу особистості, її здатність встановлювати своє місце в культурі та суспільстві. Одиницею виміру процесу самовизначення у цьому випадку названо вибір, який свідчить про співвідношення висунутих людиною цілей з її можливостями, очікуваннями, призначенням і врахуванням їх під час планування подальших дій, поведінки або коригування та зміни мети [4].

Утвердження в науковому обігу поняття „культура особистісного самовизначення" зумовлене часом і соціальним замовленням на забезпечення людиноцентризму в освіті. Культура особистісного самовизначення пов'язана з творчим самовираженням людини, досягненням нею повноти, цілісності життя, задоволеності ним. Це „не тільки підготовка до наступного життєвого етапу, а й оволодіння самостійним способом організації самосвідомості, самопізнання і самовиховання" [3, с. 7]. У більш конкретному розумінні культура особистісного самовизначення може бути інтерпретована як „інтегральна характеристика особистості, що свідчить про ступінь її життєвої компетентності, сприйняття себе суб'єктом власного життя на базі сформованих життєвих смислів, позицій, планів, та проявляється у готовності особистості здійснювати життєві вибори, програму, нести за них відповідальність" [3, с. 7].

Культура особистісного самовизначення передбачає пошук людиною власної „внутрішньої сутності", набуття своєї ціннісно-змістової єдності та її реалізацію. Особистість приймає змісти, внутрішньо необхідні у певний період життя. Змісти „створюють „ескіз майбутнього, перспективу розвитку особистості, яке безпосередньо не випливає із наявної ситуації, і тим самим спрямовують подальший перебіг її існування. Унаслідок вирішення

„завдання на сенс” привласнюються найбільш загальні сенсові утворення – цінності, що становлять усвідомлений і прийнятий людиною загальний сенс її життя”, детермінуючи культуру особистісного самовизначення [1, с. 129].

Пропонуючи різні погляди на сутність самовизначення та культуру особистісного самовизначення, дослідники часто обмежуються теоретичним обґрунтуванням внутрішнього змісту цих понять, оминаючи увагою прикладні аспекти проблеми.

Мета статті – розкрити зміст, методику і результати констатувального етапу експерименту, спрямованого на виявлення рівнів сформованості культури особистісного самовизначення студентів педагогічних університетів.

У нашому дослідження культуру особистісного самовизначення розглядаємо як інтегративне утворення, що передбачає усвідомлення людиною самої себе, своєї індивідуальності та універсальності завдяки виробленню та привласненню культурних цінностей, орієнтації на їх реалізацію завдяки здійсненню рефлексії власних потреб і вибору життєвої стратегії, вироблення плану своєї життєдіяльності.

Критеріями сформованості цього інтегративного утворення обрали самопізнання, ціннісні орієнтації, саморегуляцію, а їх показниками: знання студентів про себе, свої властивості та способи їх удосконалення, уявлення про культурні цінності та важливість їх дотримання під час визначення особистісної позиції, здійснення вибору; прагнення пізнати самого себе, ставлення до самого себе та інших людей, культурних цінностей, орієнтація на активну особистісну позицію; вміння дотримуватися культурних цінностей у власній поведінці та відносинах з іншими людьми, здатність до рефлексії, вміння здійснювати вибір у проблемних ситуаціях, виявляти активність для досягнення поставленої мети.

Для з’ясування стану сформованості культури особистісного самовизначення студентів педагогічних університетів проводився констатувальний етап експерименту на базі Уманського державного

педагогічного університету імені Павла Тичини, Київського університету імені Бориса Грінченка, ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Психолого-педагогічна діагностика здійснювалася за допомогою сукупності різноманітних методик, спрямованих на виявлення сформованості культури особистісного самовизначення студентів за окресленими показниками.

Виявлення знань студентів про самих себе, свої властивості здійснювалося за допомогою тесту М. Куна та Т. Макпартленда (модифікація Т. Румянцевої) „Хто Я?”, спрямованого на вивчення змістових характеристик ідентичності особистості (особливості сприйняття людиною самої себе). Виконуючи тест, студенти мали дати якомога більше відповідей на одне запитання: „Хто Я?”, а потім оцінити їх за чотирибальною шкалою: характеристики, які сприймалися як позитивні, позначити знаком „+”; ті, що вважалися негативними, – знаком „–”. Якщо студент одночасно схвалював і не схвалював якусь свою характеристику, він позначав її знаком „±”. У разі невпевненості в оцінюванні тієї чи іншої своєї характеристики, ставився знак запитання – „?”. Робився підрахунок загальної кількості відповідей, а також кількості відповідей за кожним із названих знаків.

Обробка результатів тестування давала змогу розподілити студентів за трьома типами: емоційно-полярним, урівноваженим і таким, що сумнівається.

До емоційно-полярного типу відносили тих студентів, які оцінили всі свої характеристики лише з погляду їх прийняття („+”) або негативного до них ставлення („–”). Згідно з інтерпретацією результатів, доходили висновку, що цим респондентам властивий максималізм в оцінках, недостатність знань про самих себе та нестійкість емоційних станів.

Знак „±” (якщо у відповідях така позначка становила 10 – 20 % від загальної їх кількості) свідчив, що студент розглядає те чи інше явище з двох

протилежних позицій, тобто є врівноваженою людиною, яка добре розуміється на своїх властивостях, йому характерна висока стресостійкість, орієнтація на швидке й адекватне вирішення суперечливих ситуацій. Збільшення кількості випадків використання цієї позначки у відповідях (до 30 – 40 %) свідчило, що студент належить до типу людей, які сумніваються, характеризуються нерішучістю, відчувають утруднення під час здійснення вибору.

Використання знаку „?” у процесі оцінювання ідентифікаційних характеристик вказувало на здатність студента переносити ситуацію внутрішньої невизначеності, його готовність до змін.

Результати тестування показали, що до емоційно-полярного типу належало 35,1 % студентів; до врівноваженого типу 19,2 % студентів (використання знаку „±” не перевищувало 20 %). До типу, що сумнівається, віднесли 42,6 % студентів (з-поміж них 15,4 % студентів використали знак „?” один – два рази, що загалом є нормою). 22,3 % респонденти, оцінюючи свої характеристики, виставили знак „±” у більш як 30 % випадків, а знак „?” зустрічався більше трьох разів. Зважаючи на інтерпретаційні вказівки до тесту, дійшли думки, що цим студентам властиві кризові переживання, вони недостатньо знають самих себе і потребують спеціальної уваги.

Для вимірювання прагнення студентів до самопізнання, уявлення про способи самовдосконалення використовували тест „Готовність до саморозвитку”. Тест містив 14 суджень, на які треба було дати відповідь „так” або „ні”. Одержані результати співвідносилися з ключем, за кожний збіг нараховувався один бал. Кількість збігів могла коливатися в проміжку від 0 до 14. Готовність до саморозвитку визначалася за двома шкалами: „Хочу знати себе” та „Можу самовдосконалюватися”. Максимальне значення розраховувалося за такими параметрами:

А. „Можу самовдосконалюватися”, але „Не хочу знати себе” (наявність великих можливостей до саморозвитку в поєднанні з недостатнім бажанням пізнання самого себе). До цього параметру належало 22,6 % студентів.

Б. „Хочу знати себе” і „Можу змінитися” (прагнення більш глибоко пізнати себе, що поєднується з потребою у реальному самовдосконаленні). Цей параметр був властивий 19,8 % студентів.

В. „Хочу знати себе”, але „Не можу себе змінити” (небажання працювати над собою). Параметр характерний для 30,4 % студентів.

Г. „Не хочу знати себе” та „Не хочу вдосконалюватися” (небажання пізнати себе у поєднанні з відсутністю навичок самовдосконалення) – 27,2 % студентів.

Отже, застосування тесту „Готовність до саморозвитку” дало змогу встановити, що найбільша кількість студентів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, не вірять у можливість самозміни, не прагнуть ані до самопізнання, ані до самовдосконалення. Найбільш сприятливою щодо сформованості культури особистісного самовизначення вважали параметр Б. Однак за результатами тестування його дотримувалося лише 19,8 % студентів. Водночас слід зауважити, що аналіз одержаних результатів (тверджень, що не збіглися з ключем) давав змогу з’ясувати ті сфери культури особистісного самовизначення студентів, які потребували спеціальної уваги.

Методика „Оцінювання потреби в самореалізації” містила 15 тверджень, на які треба було дати відповіді: „так” – 5 балів, „швидше так” – 4 бали, „не знаю” – 3 бали, „швидше ні” – 2 бали, „ні” – 1 бал. Якщо студент набирав 55 і більше балів, це свідчило про його прагнення до вияву активної позиції, бажання реалізувати потребу в саморозвитку. Таких респондентів виявилося 19,6 %. 36 – 54 бали свідчили про відсутність системи саморозвитку (недостатність орієнтації на активну особистісну позицію). До таких студентів віднесли 43,4 % опитаних. Якщо за сукупністю оцінок студент набирав бали в проміжку від 15 до 35 балів, вважалося, що він зупинився в своєму розвитку, не орієнтований на вияв активності. До цієї групи віднесли 37,0 % студентів.

Наведені дані свідчать, що потреба в самореалізації властива лише незначній кількості студентів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту. Тобто лише 19,6 % респондентів володіють високою культурою особистісного самовизначення за показником „орієнтація на активну особистісну позицію”.

Для сформованості культури особистісного самовизначення важливе значення має самооцінка. Адже самооцінка пояснює і, певною мірою, передбачає зміст і спрямованість поведінки індивіда. Пройшовши крізь фільтр соціальної шкали оцінок, набуваючи своєї соціальної якості, акт індивідуальної дії зараховується до тієї чи іншої категорії поведінки. Від того, до якої категорії відносить себе особистість, залежить оцінювання змісту її реальної поведінки.

Виявлення самооцінки студентів у процесі констатувального етапу експерименту відбувалося за допомогою методики А. Мехрабіана. Кожне із запропонованих тверджень (загалом 32) треба було оцінити, використовуючи один з п’яти можливих варіантів відповіді: доволі часто – 4 бали, часто – 3 бали, іноді – 2 бали, рідко – 1 бал, ніколи – 0 балів. Узагальнення одержаних даних засвідчило, що високий рівень самооцінки (0 – 25 балів) властивий 19,4 % студентів, які характеризувалися відсутністю „комплексу неповноцінності”, адекватно реагували на зауваження з боку інших, рідко сумнівалися в правомірності своїх дій. Середній рівень самооцінки (26 – 45 балів) зафіксований у 44,7 % студентів, які лише іноді відчували „комплекс неповноцінності”, час від часу намагалися підлаштуватися під думку інших. На низькому рівні (46 – 128 балів) перебувало 35,9 % студентів, які постійно боляче реагували на критичні зауваження з боку інших, завжди намагалися рахуватися з поглядами інших, орієнтувалися на дотримання конформності, часто страждали від „комплексу неповноцінності”.

Найбільш сприятливим для сформованості культури особистісного самовизначення вважали високий рівень самооцінки, який був притаманний приблизно кожному п’ятому студенту.

Діагностика вміння студентів робити вибір проводилася за допомогою методики „Діагностика прийняття інших” (В. Фейя), в основу якої покладено ідею про те, що під час спілкування зустрічається два типи реагування: реактивне та проактивне. Реактивне реагування свідчить про відсутність уміння управляти собою. Проактивне реагування передбачає наявність паузи між стимулом і реакцією для осмислення вибору найкращої реакції. Цей тип реагування свідчив, що студент володіє свободою вибору щодо реагування на ту чи іншу подію, приймає і визнає самого себе.

Текст методики складався з 18 тверджень. У разі згоди із запропонованим твердженням (відповідає уявленням студента про себе та інших людей) респондент мав позначити міру цієї згоди, використовуючи шкалу: 5 – практично завжди; 4 – часто; 3 – іноді; 2 – випадково; 1 – дуже рідко. Результати виконання методики засвідчили, що високим рівнем прийняття інших, тобто вмінням робити вибір (60 і більше балів) володіло 19,7 % студентів; середнім рівнем з тенденцією до високого (45 – 60 балів) – 9,4 % студентів; середнім рівнем з тенденцією до низького (30 – 45 балів) – 40,3 % студентів; низьким рівнем (30 і менше балів) – 30,6 % студентів.

Ці результати повною мірою корелювалися з результатами попередніх методик щодо сформованості у студентів культури особистісного самовизначення за окресленими вище показниками.

Здатність студентів до рефлексії перевірялася за допомогою методики „Діагностика рівня розвитку рефлексивності” [2]. З-поміж 27 тверджень опитувальника 15 (номери 1, 3 – 5, 9 – 11, 14, 15, 18 – 20, 22, 24, 25) були прямими, інші 12 тверджень – зворотними. Для одержання підсумкового балу в прямих твердженнях додавалися номери, що співвідносилися з відповідями студентів, а у зворотних – значення, що замінювалися тими, які були одержані під час інверсії шкали відповідей. Отримані сирі бали переводилися в стени, подані в змісті методики.

Інтерпретація результатів дала змогу диференціювати студентів за трьома основними категоріями. Студентів, чиї результати дорівнювали або

перевищували 7 стенів, відносили до категорії, що свідчила про високий рівень розвитку рефлективності. Таких респондентів виявилося 19,4 %. Результати в діапазоні від 4 до 7 стенів слугували індикаторами середнього рівня розвитку рефлективності, до якого віднесли 45,7 % студентів. Якщо респонденти набирали менше 4 стенів, це свідчило про низький рівень розвитку рефлективності. Серед студентів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, до цього рівня належало 34,9 %.

Узагальнення результатів за всіма напрямами психолого-педагогічної діагностики дало змогу визначити рівні сформованості культури особистісного самовизначення студентів (високий, середній, низький), дати кожному з них змістову характеристику.

Високий рівень. Студент має ґрунтовні знання про себе, свої властивості та способи їх удосконалення, чітке уявлення про культурні цінності та важливість їх дотримання під час визначення особистісної позиції, здійснення вибору; постійно прагне пізнати самого себе, виявляє стійке позитивне ставлення до самого себе та інших людей, культурних цінностей, орієнтований на активну особистісну позицію; вміє дотримуватися культурних цінностей у власній поведінці та відносинах з іншими людьми, здатний до рефлексії, вміє здійснювати вибір у проблемних ситуаціях, виявляти активність для досягнення поставленої мети.

Середній рівень. Студент має несистематизовані знання про себе, свої властивості та способи їх удосконалення, загальне уявлення про культурні цінності та важливість їх дотримання під час визначення особистісної позиції, здійснення вибору; прагне пізнати самого себе, ситуативно виявляє позитивне ставлення до самого себе та інших людей, культурних цінностей, не завжди орієнтований на активну особистісну позицію; вміє дотримуватися культурних цінностей у власній поведінці та відносинах з іншими людьми, здатність до рефлексії позначена ситуативністю, вибір у проблемних ситуаціях та активність для досягнення поставленої мети часом мають прагматичний характер.

Низький рівень. Студент має фрагментарні знання про себе, свої властивості та способи їх удосконалення, несистематизовані уявлення про культурні цінності та важливість їх дотримання під час визначення особистісної позиції, здійснення вибору; не прагне пізнати самого себе, часто виявляє негативне ставлення до самого себе та інших людей, культурних цінностей, не орієнтований на активну особистісну позицію; не завжди дотримується культурних цінностей у власній поведінці та відносинах з іншими людьми, не здатний до рефлексії, не вміє робити вибір у проблемних ситуаціях, пасивний у досягненні поставленої мети або характеризується її відсутністю.

У відсотковому значенні розподіл студентів за рівнями сформованості культури особистісного самовизначення мав такий вигляд: високий рівень – 19,3 % студентів; середній рівень – 47,6 % студентів; низький рівень – 33,1 % студентів.

Отже, як засвідчують наведені дані, більшість студентів педагогічних університетів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, належали до середнього рівня сформованості культури особистісного самовизначення. Доволі великою за чисельністю виявилася група студентів, які належали до низького рівня сформованості досліджуваного особистісного утворення. Найменше студентів зафіксовано на високому рівні.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновки, що зміст констатувального етапу експерименту спрямовувався на визначення знань студентів про себе, свої властивості та способи їх удосконалення, уявлення про культурні цінності та важливість їх дотримання під час визначення особистісної позиції, здійснення вибору; прагнення пізнати самого себе, ставлення до самого себе та інших людей, орієнтація на активну особистісну позицію; здатність до рефлексії, вміння здійснювати вибір у проблемних ситуаціях, виявляти активність для досягнення поставленої мети.

Методика цього етапу дослідно-експериментальної роботи охоплювала сукупність стандартизованих тестів, запровадження яких дало змогу виявити

рівні сформованості культури особистісного самовизначення студентів як за окремими критеріями, так і за сукупністю визначених показників.

Одержані результати засвідчили, що на високому рівні сформованості досліджуваного особистісного утворення перебуває незначна кількість студентів. Найбільшою виявилася група студентів, яких ми за сукупністю виявлених параметрів віднесли до середнього рівня. Майже кожен третій студент належав до низького рівня сформованості культури особистісного самовизначення. Такий стан потребує спеціальної уваги до організації роботи з формування культури особистісного самовизначення студентів, зокрема у процесі позааудиторної виховної діяльності.

Література:

1. Будич Н. Ю. Уверенность в себе как фактор личностного самоопределения: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / Будич Наталья Юрьевна. – Хабаровск, 2005. – 154 с.
2. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. Т. 24. – № 5. – С. 45–57.
3. Цюман Т. П. Формування культури життєвого самовизначення старшокласників засобами освітнього тренінгу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. : 13.00.05 „Соціальна педагогіка / Т. П. Цюман. – К., 2008. – 19 с.
4. Шумилин Е. А. Психологические особенности личности старшеклассника / Е. А. Шумилин. – М. : Педагогика, 1979. – 152 с.

Обосновано значение личностного самоопределения, раскрыта сущность культуры личностного самоопределения. Уточнено понятие «культура личностного самоопределения студентов» как интегративного образования, которое предусматривает осознание человеком самого себя, своей индивидуальности и универсальности благодаря выработке и присвоению культурных ценностей, ориентации на их реализацию благодаря рефлексии собственных потребностей и выбору жизненной стратегии, вироботке плана своей жизнедеятельности; определены критерии и показатели его сформированности. Раскрыто содержание и методика констатирующего этапа эксперимента, охарактеризовано уровни сформированности культуры личностного самоопределения студентов педагогических университетов и выявлено процентное распределение респондентом по этим уровням в соответствии с результатами психолого-педагогической диагностике.

Ключевые слова: культура личностного самоопределения, студенты, критерии, показатели, уровни, констатирующий этап эксперимента.

Koval K.A. The state of formation of students' of pedagogical universities of culture of personality self-determination.

Importance of personality self-determination is reasonable, essence of culture of personality self-determination, that envisages the search of own "internal essence", acquisition of

the valued-semantic unity and its realization is exposed. Personality accepts displace, inwardly necessary in a certain period of life that create the prospect of personality development, direct further motion of its existence. Because of decision of "tasks on sense" the most general sense formations – values that present the general appropriated and accepted sense of person's life, determining the culture of personality self-determination. A concept "culture of personality self-determination of student" as integrative formation that envisages the realization by person itself, it's individuality and universality due to making and appropriation of cultural values, orientation on their realization due to reflection of own necessities and choice of vital strategy, making of plan of the vital functions are specified. Criteria (self-knowledge, valued orientations, self-regulation) and indexes (students' knowledge about themselves, the properties and methods of their improvement, idea about cultural values and importance of their inhibition during determination of personality position, realization of choice; aspiration to know himself, attitude toward himself and other people, cultural values, orientation on active personality position; ability to adhere the cultural values in own behavior and relationships with other people, capacity for reflection, ability to carry out a choice in problem situations, to find out activity for the achievement of the aim) of formed of students' culture of personality self-determination are certain. Maintenance that correlated with the internal filling of certain indexes and methods (totality of the standardized tests) of the diagnostic stage of experiment are exposed, levels (high, middle, subzero) of formed of students' of pedagogical universities culture of personality self-determination and percent distribution of respondents after these levels according to the results of psychology and pedagogic diagnostics are educed.

Key words: culture of personality self-determination, students, criteria, indexes, levels, diagnostic stage of experiment.

Reference

1. Budych N. Yu. Uverennost' v sebe kak faktor lychnostnoho samoopredelenyya: dys. ... kandydata psykhol. nauk : 19.00.01 / Budych Natal'ya Yur'evna. – Khabarovsk, 2005. – 154 s.

2. Karpov A. V. Refleksyvnost' kak psykhycheskoe svoystvo y metodyka ee dyahnostyky / A. V. Karpov // Psykholohycheskyy zhurnal. – 2003. T. 24. – # 5. – S. 45–57.

3. Tsyuman T. P. Formuvannya kul'tury zhyttyevoho samovyznachennya starshoklasnykiv zasobamy osvitn'oho treninhu: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. : 13.00.05 „Sotsial'na pedahohika / T. P. Tsyuman. – K., 2008. – 19 s.

4. Shumylyn E. A. Psykholohycheskye osobennosty lychnosty starsheklassnyka / E. A. Shumylyn. – M. : Pedahohyka, 1979. – 152 s.